

ЛУКА ВУКАЛОВИЋ,

Херцеговачки велики војвода.

од

ЈОВАНА НАКИЋЕНОВИЋА.

Живот војводе Луке Вукаловића и херцеговачки устанак од године 1853 до 63, тако је један с другијем скочиан, да није могуће ни замислити одјелито једно без другога. А како би и могао раздијелити душу од тијела, а да ово не остане мртво? Што је душа човјечијем тијелу, то је био Лука херцеговачком устанку. Па, као што човјечије тијело не би могло постојати без душе, тако не би био ни херцеговачки устанак да му пије било Луке, који га је знао покренути и кроз онолико вријеме онако сјајно одржати. А да је Бог дао веће слоге и љубави међу рођеном браћом. Лука је био кадар и испостије дјело до kraja — потпуног народног ослобођења. — Али што није могла турска сила, то је урадила: братска неслога, паклена завист, ташта сујета, подлост и нискост, што је Луци и главе дошло.

Кад сам dakле зачео мисао да изнијем животопис војводе Луке Вукаловића, увидио сам да није могуће а да се не опиши у исто доба и херцеговачки устанак. Но да би се ово двоје тачно изложило, хоће се много вјештије перо, много више времена; уз то ваљао би имати при руци изворе потребитијех података, што је мени оскудијевало.

Ипак одважио сам се на сабирање потребите грађе, и то све из уста лучинијех савременика, који су са Луком одрасли, војевали и страдали, те су могли потпуно знати лучин живот. Истина ни један ми није знао тачно назначити доба, у које се што забило, јер они нијесу вјешти књизи, па да су могли биљежити поједине знамените догађаје, него као учесници истијех задржали су их у својој памети, те мени ово испричали. За то увиђам да ће бити при излагању

којих догађаја погрјешка у времену, али то ипак не ће порећи темељитост догађаја будући је све на истини основано.

По што сам дакле сабрао неке податке о животу војводе Луке Вукаловића и све знаменитије догађаје херцеговачког устанка, то сам их овдје изнizaо, колико сам знао и умio и колико ми је вријемe допустило.

Ако ли пак овијem није намјера потпуно постигнутa а оно је прокрчен пут даљem напредовањu, те ћe мени највећa наградa бiti, ако овијem побудим којегa од књижевника који јe с Луком војевао, te он дадe већe свјетlosti овom дијелцу, изложивши оширијијe који догађaj устанка, или којu црту лучиног животa.

Ко дакле у тоj и мјери изнесe на јавност штогод, што јe овдјe нехотице изостављено, или осакаћено, томе још у напријed изричem најточнијu благодаřnost.

Међu тијem и ja ћu сe постарати, ако ми узбудe могућe, da у својe вријемe бољe разјасни некe ставовe, a до тадa: „ко ћe бољe, широко му пољe“.

З У П Ц И.

У Херцеговини у Требинском кадилку — пахији — под високом планином „Јастребицом“ савило се измеđu крша и висова знаменито село Зупци.

Ово село граничи од сјевера: Коријенићи и град Клобук; од истока: граница: Јрионорска; од југа: Конавље, аустријска граница; од запада: Шума и Попово.

Земљиште је већom чести криевито, равнице ћe бити сахат хода дуљине а по сахата ширине, али је већi дио исте обрастао шумом, тако да посве мало има пољa за орањe, него народ сијe жито и сади кртолу и кунус по про-дolima измеđu крша.

У овом селу има око 300 кућa, раздијељених на племена — братство. — Кућe су све саграђene од камена а покри-vene плочom, или сламом.

У Зупцима има пет цркавa и то: св. Ђорђe на бри-јегu ниже Вукаловићa кућa; св. Спас на равници међu Кољ-

ским и Ублимa; св. Петка на сред пољa под кућe Стajiћa; св. Госпођa (Успенијe) ниже кућa Даниловићa и св. Илијa више Бревеника.

У овом селу бићe око 4000 душa, свe чистог Србина православне вјере. Народ јe здрав, вијен и угледан, па и ако нијe изображен, али јe бистар, разборит, хитар и јуначан.

Зупци, као и остали Срби херцеговачки, живe иросто, највиши им јe хранa: кртолa, кунус, млијекo и сир. Месa једu само o крсном имену, свадbi и o већim прaзницима. Одијelo им јe обично херцеговачko: фес са саруком, бјелачa од домаћeg сукна, гајe широкe, доколенице, чарапe и опанкe, a за насом ханиџар, кумбура или леденица, o рамену шарка, или шишана, или цевердан, a ограč сура струка. Женске посе: на главi бијелu марамu (крупу), мрчинu, зу-буп, опрeгљачu, чарапe и опанкe; дјенојке пак посе на главi црвени фес a новише ћeга бијелu марамu, кад сe удаџu скину фес a метиу некi вијенац, te сe по овome разликујe дјeвојка, младa и жена.

Сви листом Зупци бавe сe сточарством и тимe сe из-државајu.

Зупци су од старијe били у подa независни, они су имали општинску слободu и самоуправu, народ јe бираo гла-варe a турска bi их власт признала и потврдила. Избрани главari управљали bi селом, побирали харач и предавали Турцима, a ови сe нијесu ни у што начали.

Овако јe ово село живјelo свe док сe нијe појавио Омер пашa у Херцеговини 1852 године.

У Зупцима готово свагда су били главari од братства Вукаловићa, који су сe одликовали поштенијem владањem, ватренијem родољубљem, постојањшu и јунаштвom, тако, da су код народа стекли толико појверењa и уважењa, da јe цио народ сматраo као da братство Вукаловићa имa некo напиљedno право na старјеништvo, te су Зупци вазda би-rali својega врховнog главара — кнезa — из племena Ву-каловићa.

У овом дакле селу и од ове породице родио сe гласовити јунак, славни војвода херцеговачки, Лука Вукаловић, ли-цем на Лучин-дан 1823 године.

којих догађаја погрјешка у времену, али то ипак не ће порећи темељитост догађаја будући је све на истини основано.

По што сам дакле сабрао неке податке о животу војводе Луке Вукаловића и све знаменитије догађаје херцеговачког устанка, то сам их овдје изнizaо, колико сам знао и умio и колико ми је вријемe допустило.

Ако ли пак овијem није намјера потпуно постигнутa а оно је прокрчен пут даљem напредовањu, те ћe мени највећa наградa бiti, ако овијem побудим којегa од књижевника који јe с Луком војевао, te он дадe већe свјетlosti овom дијелцу, изложивши оширијијe који догађaj устанка, или којu црту лучиног животa.

Ко дакле у тоj и мјери изнесe на јавност штогод, што јe овдјe нехотице изостављено, или осакаћено, томе још у напријed изричem најточнијu благодаřnost.

Међu тијem и ja ћu сe постарати, ако ми узбудe могућe, da у својe вријемe бољe разјасни некe ставовe, a до тадa: „ко ћe бољe, широко му пољe“.

З У П Ц И.

У Херцеговини у Требинском кадилку — пахији — под високом планином „Јастребицом“ савило се измеđu крша и висова знаменито село Зупци.

Ово село граничи од сјевера: Коријенићи и град Клобук; од истока: граница: Јрионорска; од југа: Конавље, аустријска граница; од запада: Шума и Попово.

Земљиште је већom чести криевито, равнице ћe бити сахат хода дуљине а по сахата ширине, али је већi дио исте обрастао шумом, тако да посве мало има пољa за орањe, него народ сијe жито и сади кртолу и кунус по про-дolima измеđu крша.

У овом селу има око 300 кућa, раздијељених на племена — братство. — Кућe су све саграђene од камена а покри-vene плочom, или сламом.

У Зупцима има пет цркавa и то: св. Ђорђe на бри-јегu ниже Вукаловићa кућa; св. Спас на равници међu Кољ-

ским и Ублимa; св. Петка на сред пољa под кућe Стajiћa; св. Госпођa (Успенијe) ниже кућa Даниловићa и св. Илијa више Бревеника.

У овом селу бићe око 4000 душa, свe чистог Србина православне вјере. Народ јe зdrav, вијен и угledan, па и ако нијe изображен, али јe бистар, разборит, хитар и јуначан.

Зупци, као и остали Срби херцеговачки, живe ипростo, највиши им јe хранa: кртолa, кунус, млијекo и сир. Месa једu само o крсном имену, свадbi и o вeћim прaзницима. Одијelo им јe обичno херцеговачko: фес са саруком, бјелачa од домаћeg сукна, гајe широкe, доколенице, чарапe и опанкe, a за насом ханиџар, кумбура или леденица, o рамену шарка, или шишана, или цевердан, a ограč сура струка. Женске посе: на главi бијелu марамu (крупу), мрчинu, зубuп, опрeгљачu, чарапe и опанкe; дјeкојe пак посе на главi црвени фес a новише ћeга бијелu марамu, кад сe удадu скину фес a метиу некi вијенац, te сe по овome разликујe дјeвојка, младa и жена.

Сви листом Зупци бавe сe сточарством и тимe сe из-државајu.

Зупци су од стариине били у подa независни, они су имали општинску слободu и самоуправu, народ јe бираo главаре a турска bi их власт признала и потврдила. Избрани главари управљали bi селом, побирали харач и предавали Турцима, a ови сe нијесu ни у што начали.

Овако јe ово село живјelo свe док сe нијe појавио Омер пашa у Херцеговини 1852 године.

У Зупцима готово свагда су били главари од братства Вукаловићa, који су сe одликовали поштенијem владањem, ватренijem родољубљem, постојањшu и јунашtvom, тако, da су код народа стекли толико појверењa и уважeњa, da јe цио народ сматраo као da братство Вукаловићa имa некo напиљedno право na старјеништvo, te су Зупци вазda би-rali својega врховнog главара — кнезa — из племena Ву-каловићa.

У овом дакле селу и од ове породице родио сe гласовити јунак, славни војвода херцеговачки, Лука Вукаловић, ли-цем на Лучин-дан 1823 године.

Његов отац Лако Вукаловић, човјек висок, крупан, здрав, чан у животу, високог чела, великог ока, простиријевљивог погледа, дугијех образа, црљене длаке, дугијех и густијех бркova, благог говора, постојањог карактера, слободног духа, јувачког ерца, пун жара родољубља, био је главар на Зупцима. Лако се оженио Аиђом Ђуричића из истијех Зубача и она је жена била лијепа, умиљата и виђена. С њоме је Лако красан пород имао, три сина: Луку, Јолу и Трифку; двије кћери: Јовану, која се удала за Спајића у истоме селу, и Петрану, удату за Ковачевића у Грахову.

Лука са својом браћом био је чобан код оваци, док му Турци оца на силу не изгнаше, за то што није дао да пљачкају народ, него се сили силом оданљо, али га Турци на пошљетку присилише те год, 1835, по што му пет браће ногибоне, мораде прећи у austriјску границу и настани се са својом породицом на Ђурђевом брду близу Херцег-Новога.

Овдје је Лако провесо четири године радећи неуморно, не би ли пробудио из дремежа Херцеговину и подигао народ на устанак, да се ослободи тешког турског ронства.

Са овог гледишта Лако је сваком приликом подговарао херцеговачки народ а особито своје Зупце, да се не даду застрашивати од привидне турске сile, нити да чине измет Турцима, доказујући да је Србин познат као јунак, те је зазор и срамота да двори Турчину.

Лако доиста брзо видје добар плод његова неуморног рада, јер се народ на Зубцима већ почeo бунити и није хоћио признавати главаре, које су му Турци наметали.

Год. 1839 народ листом уstanе на Турке, тражећи да се поврати стари Зубачки главар, ког су Турци неправедно на силу изгнали.

Турци се у оно доба нађоше у невољи, те брже боље послаше поруку Лаку Вукаловићу, молећи га да се поврати у свој завичај и на своје огњиште а дају му тврду вјеру да му не ће ништа бити.

Лако послије дужег отезања и размишљања, јер знајаше да вјере у Турчина није, одлучи се те пође на Зупце.

Чим је Лако изшао својој кући, народ га усрдио и весело прими и призна одмах за главара а и сами га Турци

потврдише као што је и прије био, те се тако народ смри са својим крвицима.

Али Турци старе варалице не оставле мирни, него осам дана послије Лакова доласка, крене се из Требиња Асан-бег Ресулбеговић са буљком Турака и оде као да походи стараг зубачког главара Лаку Вукаловића.

Кад је Асан-бег изашао Лаковој кући рече му, да је дошао у име царске власти да га глоби су 500 талијера као преступника царскога кануна, што је био оставио Зупце и пребјегао у Ђесарову границу без значаја и допуштења турске власти.

Кад чу Лако какве птице пјевају, у онај час не могаше му се иначе, него пристаде да исплати ову глобу. Није хотио због овога одмах заметати с Турцима кавге, јер је знао да народ у онај трен није био спреман на отпор, па није био рад да народ пострада с њега, јер је Асан-бег био дошао с намјером да опљачка народ. Ресулбеговић је знао да је Лако јунак, те је држао да не ће без крви исплатити глобу, за то је и довео с собом буљук Турака како ће лакше оглобити народ. Али се Лако досјетио његову лукавству, те је и преко воље пристао и исплатио глобу, уздајући се да ће добији вријеме кад ће му Турци стоструко платити. Ну Ресулбеговићу не би доста ово, него при одласку отрова некако Лака, јер га јавно убити није смio, бојећи се да се народ не би онет побунио. Тако храбри овај јунак и ријетки родољуб, незаборављени главар Зубачки мало дана касније разбоље се и умрије.

Послије Лакове смрти остаде његова породица у тешком сиромаштву, јер им Турци отеше све, те Лакова удовица са нејаком дјецим остале на сред пута без ичије помоћи.

Аиђелија, Лакова удовица, да би отхранила своју нејач, поведе своја два сина и кћери код неке своје у Босну.

Луку пак свога најстаријег сина, који се одликоваше хитрином и одважношћу, даде на занат код пушкарка Ристе Пиштеље у Требиње.

Лука остане пет година код реченог пушкарка, кроз које вријеме научи пушкарски занат тако, да је могао посебно радити.

Баш кад је Лука изучио занат било му је 20 година. Он бјеше младић здрав, отресен, снажан, виђен и угледан, сличан своме оцу, те га Турци нијесу најбоље гледали, јер већ онда назираху у њему неку опасност по себе, а и он није се могао наћи у граду Требињу, за то науми да куд иђе. Ну, куд ће соко, до у своје јато, па тако и он; смили, захвали мајстору на очинској бризи и труду што га је занату научио, па оде својој кући те се онђе стани.

Чим је Лука дошао на Зупице одмах позва своју матер, бјаћу и сестре из Босне те се с њима стани у својој забатаљеној, али тврдој кули.

Док чуше Зупци да је дошао к њима Лука син Лаков, они се одмах окунипше, те дођони да поздраве Луку.

На овоме састанку увидје народ да је Лука у свему сличан својему оцу, те договорно одлучише да га изберу за капетана, будући да онда бјеше упражњено ово мјесто. Цио збор новика, као из једногласа: живио наш капетан Лука!

Лука захвали народу на понуђеној почасти, изговарајући се да он не може примити толико бреме на своја плешта, будући још посве млад и неискусан, а Зупци имају између себе људи, који ће заузети ово мјесто, као што озбиљност и важност положаја иште, при том колико узбуде кадар, он ће вазда бити народу на услуги.

Али окупљени народ опет понуди Луку капетанством и новика да не ће никога, него њега за капетана.

Лука видећи да је жељан цио народ да он буде капетан на Зупцима, прими се ове части и даје поштену ријеч сакупљеном народу да ће прије ногинути, него издати поклоњено му повјерење. При том обећа да ће његова најпрва дужност бити бранити народ од турског насиља, уз то настајати да се заведе стари поредак у свему, као што је било за вријеме његовог покојног оца, јер су Турци првашни ред били у нечем са-мосилно пореметили.

Тако остале Лука код своје куће међу својим народом па да би могао лакше своју породицу издржавати, отиочише свој занат као мајстор пушкар. Али будући да је имао мало радње, науми сићи за неко вријеме у Херцег-Нови, гдје би вишне рада имао.

Онда му је било 25 година и оженио се Стјалом Кривокапића из Црне Горе.

Мало касније, као што рекосмо, сиђе Лука у Херцег-Нови и стаде пушке начиниши.

Ну покрај све радње своје и ако му је било мило становише у Херцег-Новоме, где је био стекао за кратко вријеме доста пријатеља и познаника, ипак није заборавио свој за-вичај, него је често излизио на Зупце да обиђе свој народ и породицу своју.

Народ пак не би никад никакове послове сам рјешавао, што не би прије позвао на састанак својега капетана Луку, који се позиву ради одзывао, те готово може се рећи да је вишне на Зупцима боравио, него у Херцег-Новоме.

Због његова честог одлажења на Зупце, по вишне дана морао би затворити свој дућан, те би тако која радња код њега залежала по вишне времена. А кад би га ко прекорио и упитао: за што да затвора онако често свој дућан и дангиби по Зупцима, без икакве своје користи; Лука би благијем, али укоријем ријечима одговорио: ко ради за народ, он не дангиби, него испуњава главну дужност човјечанства. Ако ми пак мој рад није усјешан, као што би сам хотио, то може вријеме доћи те ће уродити добријем и богатијем плодом. Још говораше: треба народ на вријеме обавјештавати и справљати, па кад дође згода и прилика, или кад му догори до ноката, народ ће сам знати устati против својих угњетача и треснути ланцима о земљу; а ја за свој труд и дангиби не тражим награде, јер је моја дужност бринути се за онај народ, као његов члан и поглавица.

Тако је Лука провео неколико година неуморно радећи за свој народ и бранећи га од турског зулума, јер су Турци вишне пута покушавали опљачкати Зупце, али бадро око лучине знало је вазда растијерати олујину, која би грозила Зупцима.

Овако је трајало све док не дође Омер паша да по Босни и Херцеговини покуши од раје оружје, године 1852.

Тада Лука видје, да Србину нема слободе, ако је не окупље у својој крви.

Међу тијем Омер паша већ је био покупио оружје по Босни и дошао у Херцеговину да исто уради. Али наше на отпор, јер народ није хотио добровољно предавати својега оружја, једине обране своје.

У то доба стигне Дервиш паша на Грахово са војничком силом и ухвати на вјеру Јакова Дајковића, који није хотио предати оружја, него га био затворио у својој кули су шездесет момака, те се за десет дана борио против несуразмјерно веће силе турске, али ипак нијесу га могли Турци на силу добити, него на пријевару. Баш на св. Јована по Божију 1852 предаде се Јаков на вјеру Турцима, али они вјером превринаше, те поробише Грахово и поведоше везана Јакова са сином Антом пут Мостара.

Тада Лука бијаше у великој невољи, јер га Турци бежуху опколили, с једне стране Омер паша а с друге Дервиш паша, при том нема му најбоље узданице Јакова, кога Турци већ бежеху на велике муке уморили на Доловима за Клобуком, водећи га пут Мостара, не би ли овијем уморством преплашили народ.

Истина да Омер паша још није био занекао Зунићима оружја, али се Лука томе сваки час надао, јер око Требиња већ је Омер био покупио рајино оружје; само неколико Требињана оставише кућу и отишли, те се одметнуше у планину, јер нијесу хотјeli предати оружја, него су жртвовали све своје да сачувавају понос и слободу, знајући да Србину без оружја нема живљења међу Турцима.

Покрај свијех незгода Лука није клонуо духом, него позва све Зуниће на састанак, те им рече куда Турци смјеријају кад разоружају рају. За то, рече, боље је свакому погинути, него се пред свијетом обрукати давши Турчину своје оружје, једино рајино спасење.

Кад чу народ што Лука говори, сви из једнога гласа повикаше: прије ћемо сви изгинути, него се као жене без оружја предати на милост Турчину. Тада Лука радосно рече: хвала, браћо, на таквој изјави, тако су нам и стари радили, па би било велико издајство да пропнејеримо што нам прадједови у аманет оставише. Та јунаци се рађају да живе и гину на бранику народа и потомству примјер остављају; па

не дајмо да нас наши потомци проклињу, што нијесмо били хидри одржати слободе бар колико нам стари оставише. —

Сад, браћо, ја морам сићи у Херцег-Нови, да опремим икакве послове и упитам за савјет нашу браћу Новљане а исто доба замолим, да нам пруже помоћи, ако буде до невоље. За то браћо, док се не вратим чувајте понос српски — оружје — као очи у глави. Ако би нас Омер паша дошао да купи оружје, одмах ми поручите а ја ћу с мјеста доћи.

Тако се Лука оправди с народом и оде пут Херцег-Новога.

Исти дан кад је синао у Херцег-Нови, стигне из Требиња Лука Шетковић. Кад га Лука видје, одмах се је јаду десетио, те смијући се рече: о Шетковићу, добро дошао! не треба да ми причаш, знам које те добро гони, али ипак, само кад си здраво умакао. Ту се поздравише и Лука му јави како је Омер паша покупио по Требињу и око Требиња оружје, а он да је измакао са још неколико друга, који нијесу жалили прегорјети своје имање за свој образ.

У Херцег-Новоме оба остадоше два три дана, док опремише своје послове, па онда заједно одоше на Зунице.

Чим су они на Зуниће изашли, одмах Лука позва народ на збор, да се договоре како ће се владати и шта ће чинити, ако дође Омер паша да узимље оружје.

На овом збору бијаше одлучено, да се Турцима не предаје оружје, него да се отпочне борба на смрт или живот. На ту сврху образование неколико чета, да стражаре да их не би Турци из ненада напали.

Ово четовање трајало је од пролећа 1852 до јесени 1857 године, а кроз ово вријеме није се прохтјело Турцима да покушају разоружати Зуниће.

Луци бак порастоше крила, јер многи јунаци херцеговачки ускочили и дођоше својој браћи у помоћ, те се чете јако умножиле. Кад видје Вукаловић да се његова снага све већима шири, одлучи, договорио са осталом дружином, позвати све херцеговачке главаре на састанак у Бијелу Гору у Јастребицу, те да се ондаје договоре, како да сви заједнички раде. За то изабраше Луку Шетковића, који знајући све главаре, и послаше да их у име Вукаловића позове на састанак.

Лука Петковић часа не почаси, него оде најприје у Бањане и позва Јована Бајовића и Ђока Радова Миљанића, главаре од Бањана, на уречени састањак. Отолен пође исти Лука у Ниву и позва попа Јарка Јанчића и Арсенија Гаговића, главаре од Ниве. За тијем оде у Дробњаке, те позва Милутину Башовића, Милована Карадића и попа Милована Томића, главаре Дробњачке. За овијем пође у Шаранице и позва њихове главаре: Зука Раичевића и Јоксима Кнежевића. Јоште позва главаре од Никшића: Вајса Оздринића и Саву Ђурђевца; од Рудина: Вука Алексића и Рада Бабића; од Гаџа: гласовитог јунака попа Богдана Зимонића и Тома Вукмановића; испод Голије позва: Дуку Капкараша.

Сви дакле ови главари радо послушају Лучину поруку те дођоше у Бијелу Гору више куће Вукаловића на уречени састањак у септембру 1857 године.

Мјесец дана сви су поменути главари остали у Бијелој Гори, договорајући се и испитујући околности, док на пошљетку одлучише, да се зарати на све стране с Турцима. Ту ухватише тврду Божју вјеру, да ће сваки на своју страну ударити, док чује да је Лука Вукаловић започео рат с Турцима. Као ненарушиви печат ове заклетве, сви се из једне чапе причестине и побратимине, обећавши међусобно, да ће један за све а сви за једнога живот прегорјести. На овоме се разговарао те сваки оде својој кући, да се спреми, кад пукне пушка, да је сваки готов на својем крају.

Одмах послије овог растанка, Лука заједно са Петковићем пође на Цетиње, да јаве Кнесу Данилу како су они намислили заратити с Турцима и да моле помоћи.

Како дође Вукаловић са Петковићем на Цетиње, Кнес их лијепо прими и по што Лука каза да је наумио подигнути Херцеговце на оружје, јер се више насиља и безакона не могу спосити, па ако предаду оружје, онда су за вазда пропали, а Турци су накани да их разоружају. Тада Кнес Данило рече: Црина Гора сада ти не може помоћи, јер је народ у љутој потреби, за то боље би било, да се за саде махнеш тога послла, јер није лако с Турцима ратити, који имају свега доста, а раја нема ни хљеба а некмо ли ратне справе. На ово Лука одговори: Господару, Турци нам свако

зло чине, тако, да се више не може спосити на боље је поптено умијети, него срамно животорати.

По што Кнес Данило видје да је Лука стајно наумио заметнути рат с Турцима, рече: а ви почните, да вам је срећа добра, што узмогу помоћи, сакратити не ћу, и отијустивни Луку дарова му ханџар сав у сребру окован а тако исто и Петковићу.

Са Цетиња оде Лука са Петковићем на Зупце, те одмах сакупи народ, па им каза што је и како је, и одреди да се сваки спреми, јер да ће се бразду ударати на Турке.

У исто доба посла Луку Петковића, кроз Шуму и Попово, да подигне народ на оружје. Петковић пође и сакупи на брузу руку 300 момака, те по ноћи изађе опет на Зупце

Кад видје Лука да је Петковић сакупио чету, разви заставу и позва Зупце, Крушевицу и Суторину на оружје, те сакупи око хиљаду момака, ово бјеше пред Николь-дан год. 1857.

А кад бјеше у очи св. Николе, узе Лука 150 бирачијех војника и оно 300 што доведе Петковић, а остала раздијели око Требиња и Коријенића да пазе на Турке, те он пође са оном дружином у манастир Дужи.

У онај час кад је Лука сашао к манастиру, дође из Требиња Хаџи-бег Ресулбеговић са турском ордијом, те се скуби с Луком.

Ту се заметну први отворени бој, који је трајао цио дан, а кад бјеше пред вечер, Лука потрже сабљу и повикну дружину, те учини загон у Турке. Кад видјеше Турци да ће изгинути, пренадоше се и окренуше бјежати, а Лука их са дружином попрати све, док се (Турци) не затворише у град Требињски. На овом се бој прекину, те Лука поврати своју војску к манастиру и ондје остане на ноћините. —

У ово доба Мићо Љубобратић из Шуме Требињске бјеше у Дубровнику на науке, те док чу да се његова браћа боре, остави Дубровник и похита да браћи помаже колико је кадар. Најpriје оде Мићо својој кући, те је запали, а кад га отац упита за што то уради, он рече: нека види народ како се мислим са Турцима бити. За тијем пође у манастир Дужи, где нађе Луку, приступи му и рече, да је и он дошао да се бије с Турцима. Лука га радо прими и он му је касније

био десна рука у сијем пословима, где се прва тицала а и сабљом је знао у неволи махнути. —

Док чуше Бањани и Рудијани да је Лука заметио рат с Турсцима, они се одмах окупили, те удрише на турску кризу — касарни — у среду Бањана, те је запалише а Турке побиши.

У исто доба јуришише Никљани на тврђаву на Црквице, те је разрушише а Турке посјекоше.

Дробњаци и Шаранци ударише на кулу на Језера, те је срећно унаплише и Турке изгнаше.

Гачани пак и Голијани ударише на Крестац те кулу развалише а Турке нејекоше.

Сви дакле херцеговачки главари оставише вјерни својој заклетви на састанку у Бијелој Гори, те док чуше да се Лука отиочео борити, сваки главар на својој страни заметио бој с Турсцима, и тако плани уламен устанак од Таре до мора.

Букаловић на заглаву Никоља-дневи пође с војском кроз Шуму и Попово, те одметну и побуни све до Стоца. Овде се други пут сукоби с Турцима и на Пољице заметио жестоки бој, у којем Лука онеп побједи а Турци побјегоше, оставивши на бојном пољу мноштво мртвијех и рањенијех. У овом боју ухватише Срби жива два Турчина, главара од Стоца, Зубовића, и још неког, те им живот поклонише.

У боју на Пољице дошао је у помоћ Луци римокатолички свештеник Дон Илија, Иван Буквић и Зекан Радић са 1500 Срба римокатоличке вјере, те овијема не мала заслуга припада, што је овде Лука онако сјајно надбило силу турску, на сред поља, без коњица и топова, са голијем пресима и са ханџаром у руци, Лука је одржао побједу над уредијем војницима, бајонетима, коњицима и топовима. — Нека овај јуначки примјер служи у будуће другому Дон Ивану, да нас вјера више не раздваја. —

Послије овог боја Лука удари на Ђубиње и Загору, те и овде разби турску војску.

Ове Лучине побједе зададоше велики страх Турсцима, те се бјеху успашили, па бежаху од свуда где Лука долазише са својим витезовима.

Услијед срећног овог Лучиног почетка узруја се сва Херцеговина, те цио народ пристаје уз Луку, и он бјеше већ далеко продръо у унутрашњост Херцеговине.

Кад чу Кнез Данило да је Лука узбунио цијелу Херцеговину и дошао до под саме главне градове, побоја се да од куда сила турска не нагрие, те не затече Луку удаљена од својих планина, где не би могао противу стати уређеној турској војсци, па да не пострада заједно са народом, а он му у оно доба не би могао послати довољну помоћ, као што је био обрекао. За то посла војводе: Петра Вукотића, Ђура Матановића, Анта Даковића и сердара Паја Ковачевића са поруком, да не иде Лука даље у Херцеговину, него да се врати са својом војском на Зупце.

Кад ови стигоше у манастир Дужи, поручише Луци да се одмах врати са бојишта.

Лука послуша ову поруку и дође заједно са Петковићем у манастир, где су га чекали поменути црногорски главари.

Чим он дође, главари му казаше кнезеву поруку, на које Лука рече: како ћемо саде престанuti ратити, кад је цио народ устао на оружје? — држим да би ово било велико издајство према побуњеном народу и вјероломство задане вјере на састанку у Јастребици. При том не би ли срамота и грехота било оставити саде сиромашки народ, да га Турци газе без ичије помоћи.

На ово црногорски главари рекоше да су Тури Кнезу обрекли дати сваку правицу херцеговачком народу и да не ће никад више заискати оружје, а још мање на силу узимати.

Тада Лука послуша наредбу Кнезеву, поврати своју војску на Зупце и препоручи народу да се смири а да се не боји Турака, јер су они сами мир заискали и обећали дати свијем буњенијем крајима своју самоуправу, као што су од старина уживали.

Народ послуша Луку, прем да бјеше изненађен овом ненадном промјеном, што се касније на много начина тумачило. —

Букаловић изађе на Зупце а остави Петковића с 40 момака у манастиру, да не би Турци на пријевари манастир

запалили, али мало касније, кад се све смири, и он остави Дужи, те оде к Вукаловићу.

Тако се овај устанак стиши и остаће све мирно до великих поклада 1858 године. Кад у ово доба из ненада пуче глас по Херцеговини, да је дошао из Стамбола силима турска војска од 18000 војника и пред њима движе паша Ферик и Кадри паша, који се бежу искрцали под Клеком и дошли у Требиње.

Кад не потраја неколико дана, али сита турска удари из потаје на Зупце, под запоједиштвом Ферик и Кадри паше.

Тада Лука видје да се преварио, али му већ касно бјеше кајање, него се одважи те позва брже боље Зупце на оружје и похита на обрану села. Али размотривши турску силу и ордију, видје да не ће моби села одбранити, те пареди да старци, жене и дјеца пренесу колико узмогу и склоне се у планину, а куће све да запале, иск се Турци немају гдје склонити, кад уђу у село.

Народ послуша ову Лучину наредбу, и док се он са својом дружином борио против иесрављеноја јаче силе турске, куће су већ у највећем пламену букили.

Кrvavi овај бој и јуначки отпор трајао је четири дана без престанка, а кад видје Лука да сили турској одољети не може, повуче у планину своје витезове, да се малко одморе и поткријере. У овом боју узгуби Лука 63 друга, али и Турци не проћоше лихо, јер и њих погину 520, осим мноштва рањенијех.

Док се бој прекину уђу Турци у Зупце и утаборе се.

Лука, видећи да су Турци ушли у село и почели кошати шанчеве, заборави на глад и умор, скочи се, изабра 300 друга, те раздјели дружину на чете, па опет удари на Турке, да им не да мирно почивати.

Чаркање ово трајало је непрестано све, док не стиже помоћ црногорска.

Кнез Данило чувши да је турска војска изашла на Зупце и да се Лука са народом налази у великој невољи посла војводу Ива Ракова Радонића са 500 Црногорца и Граховљана Луци у помоћ.

Кад Лука видје братску помоћ, он покличе своје соколове па као лав разјарен улетје у Турке а за њиме сва остала дружина, те се заметну кrvavi бој, баш као на смрт или на живот.

Када Турци чуше и видјение да је Луци стигла помоћ црногорска и да су на њих онако жестоко напали, препадоме се те почеше узмицати, док најнослије окренуше те побјеготе пут Требиња, грдни и несрбни, и склонише се под топове градске.

На овоме се бој прекиде, те се Лука са дружином врати и нађе на бојном пољу 1523 турске љешине, осим тога многу ратну спрему оставише Турци на Зупцима.

Послије овог Лука оде и захвали војводи Иви Радонићу и његовијем јунацима на братској помоћи, и замоли га да у име његовој изјави топлу благодарност његовој светlostи кнезу Данилу.

По што се Црногорци одморише, војвода Радонић оправсти се са Луком и крену са својом војском пут Црне Горе лицем на бијеле покладе 1857, а Лука остаће на Зупцима са својом дружином.

Неколико дана послије оног боја на Зупцима Лука Вукаловић са Петковићем и осталом дружином сиђе у Суторину, те заметну бој са Арнаутима, који су чували турске куле у Суторини. Послије кратког отпора Турци оставише куле и побјеготе у границу Бесарову а Лучина војска напали куле да се Турци немају гдје повратити и тако оста сва Суторина чиста од Турака под Лучином управом.

Послије овијех бојева оставише Турци Луку на миру све до Ђурђева дана 1858 године.

А кад би о Ђурђеву дану, али Ферик и Кадри паша опет прикупили војске од све Босне и Херцеговине, те изађоше из Требиња на Бијеће а ондјели кренуше са свом силом пут Грахова.

Док чуше Бањани, Граховљани и Рудињани да им Турци иду у госте, одмах се сакупише те им пођоше на сусрет. Так се сретоше, заметнуше бој са Турцима, али сили турској одољети не могоше и тако Турци продријеше и дођоше у Грахово те се утаборише на Граховцу.

Кад видјеше херцеговачки главари, да сили турској одољети не могу, договорно послаше сајије — поклисаре — на Цетиње, да јаве Кнезу Данилу како су Турци дошли у Грахово, и да ишту помоћи, јер је силна сила у Турака: дванаест хиљада извјежбанијех војника а десет хиљада љута крајишника: Аријута, Боњака и Херцеговца, осим тога царска хазни и ћебана, те се Срби Херцеговци не могу отпријести Турцима, без кнежеве помоћи.

Кад разумије Кнез Данило што је и како је, он спреми својега брата војводу Мирка и с њиме сву катунску нахију у помоћ Херцеговцима.

Док стиже војвода Мирко са својим соколовцима на Грахово, одмах се окупиле око њега сви главари побуњенијех крајате по што се договориле, онколине турску војску и у уторак пред Спасов-дан удариле на Турке. Вој је трајао од кад је вану док ноћ затече, и онај дан погину 305 Херцеговца и Црногорца, а 4392 Турчина.

Кад би сјутра дан, али дође Делари француски консул из Скадра, па кад видје да су Турци запали, од куд више не ће избји, поче преговарати војводу Мирка и главаре херцеговачке да прекину бој а да ће он све ствари извидјети, те ће Турска морати испуниити све праведне захтјеве рајине.

Консул је био наумио омести главаре, те извукли из погибије Турке, али му не испаде за руком, јер повика Лука Вукаловић: јадна браћо, зар не видите да нас овај Француз хоће да превари, не би ли Турке одовљен избавио. Видите, већ нам је учинио да данас изгубимо дан, и тиме дао прилике и времене да се Турци опораве од јучерашње погибије и спреме па што јачи отпор. За то, браћо, ко је Србин и ко није куквица, или издајица нека се махне тога... консул, па нека се спрема да се сјутра зором покољемо са нашијем крвицима, док смо још па вријеме, да се касније не кајemo.

Сви главари на ово пристадоше, те прекинуше свако преговарање са консулима, јер се у онај пар бјеху прикупили и консул осталијех сила.

Кад би ујутро на сам Спасов-дан, дође глас да иде од Требиња Хаџи-бег Ресулбеговић са 5000 Турака у помоћ

турском војсци. Тада се главари ујерише куда је смјерао консул, те на бразу руку одвојише нет стотина биранајех војника и пред њима Драга Обренова Ковачевића из Грахова, па их послали на сусрет Турцима.

Ковачевић са својом дружином сусрете Турке код Клобука на Долове и ту се побије с њима.

У исто доба ударише Црногорци и Херцеговци на Турке на Граховцу. Послије кратког отпора препадоше се Турци и почеле узмицати а Срби се посоколише, те још већима навалише на шанчеве турске. Док у неко доба ускочише Срби преко турских шанчева и помијешаше се међу Турке, те настаде жестоки покољ и сјеча. Кад погибе Ферик паша, којег посијече Станиша Конривица из Бањана, препаде се Кадри паша те побјеже и склони се у град Клобук и с њиме нешто тало Турака, а остали сви изгибоше на бојном пољу.

У овом боју погинуло је око 15000 (четнаест хиљада) Турака, самојех војничкијех мушкета нашло се на Граховцу дванаест хиљада, осим другијех пушака.

Херцеговца пак и Црногораца погинуло је 456.

По што се ова битка сврши, војвода Мирко поврати војску од Клобука, јер су гонили Турке све до града, али херцеговачки главари повикаше да се војска не враћа, него да иду управо пут Мостара. Мирко не имајући од Кнеза наредбе, није хотио пристати, него позва на траг своје Црногорце и пође с њима на Цетиње.

Вукаловић пак са својом дружином удари низ Коријениће и све попали до воде Требињици, да се не би Турци опет туда населили. Ту се братски растаде са осталијем херцеговачким главарима, те сваки оде на своју страну да се спреми на даље ратовање с Турцима, јер се надаху да ће их Кнез Данило на брзо позвати да даље војују; будући им познате његове намјере. Турци пак у оно доба бјеху се са свијем пренали, с мишљаху да ће раја листом устати послије онако сјајне и нечуvene побједе. Али лукава дипломатија умијеша одмах свој прст, те се ствар окрепе друкчије и Бог зна већ, кад ће онака свијетла зора Србину гранути и онакова згода наступити, као што бјеше послиje пораза

турског на Граховцу. Заиста треба да Срби добро утубе у главу ону згодну, али пропущену прилику, те да се не даду заваркиват слаткијем обећањима, јер слободе није, што се на мачу не добије.

Једна поноћедица овог боја на Граховцу бијаше та: што Грахово припаде Црној Гори а херцеговачка племена добише стару самоуправу, али и ово за кратко вријеме, као што ће се даље видјети.

Од овог доба Лука се бавио на Зуцима и у Суторини све до почетка године 1860, каде Турци уговорише неки „стални мир“ са Црном Гором, те и Лука мораде мировати.

За вријеме овог мира, или боље рећи примирја, Лука се бавио на Цетињу, јер му Кнез није дао да стоји на Зуцима, позијајући ратоборни дух Лучин.

Ну ове године будући нестало Кнеза Данила, Турцима поче разти на ново иерје, те зачеше стару навику: глобити народ и сатирати и оно мало слободе, што крваво раја бјеше стекла. Уз ово Турци употребише на своју своју корист ово примирје, јер осим што се опет спрвиши на даље ратовање против Херцеговца, они још оградише и кулу у Суторини и то баш где је била од старије српска православна црква Преображење. Па кад се Турци са свијем спрвиши, почеше опет нападати Зупце, Бањане и остале херцеговачке краје.

Када Лука чују, да су Турци из нова почели стару пјесму, у фебруару 1861 дође са Цетиња на Зупце и кад разумије да су се Турци опет настанили у Суторини и оградили кулу, он одмах покупи неколико момчади, те с њима пође да походи Турке.

Чим је Лука сишао у Суторину, одмах позва Турке да се селе из његове земље, али ови не хтјеше, него се затворише у кулу и почеше из куле пущати.

Када Лука видје да се Турци не мисле предати, он нареди да се кула на силу освоји; али се Турци не даду примати а Лука топова нема да бије кулу, док у неко доба дојети се, те нареди да се направи неколико трешњевих топова. Са овијема поче Лука гађати кулу, али не могаше ништа кули наудити, будући сва од тврдог камена сазидана.

Тада посла Луку Петковића и још неколицину, да нађу где кроз Боку који гвоздени топ. — Овдје треба оправити да су Бокези у стара времена имали на својим бродовима неколико топова, са којима су се борили против поморскијех гусара, а кад су ови истријеђени, Бокези су остављали топове код својих кућа, тако да испред кућа заливом бокешкијем много лежи и данашњи дан гвозденијех топова разните величине.

Петковић дакле пође и нађе у Доброти два топа, украва их по ноћи у чамац и довезе под Суторину.

Таман овијем топовима бјеше Лука почeo бити кулу, али му дође глас са Зубаца да је Дервиш-паша ударио на Зупце са шест хиљада редовнијех војника.

Лука одмах нареди Зуцима да све своје пребију у изланину, да им не би сила турска заробила, а ко је за пушке нека се бије док он дође, само нека добро чувају да не пусте Турке да сиђу у Суторину.

У исти час појави се под Јевици према Суторини Целади паша са турецким ратнијем паробродом, те поче гађати из топова Луку и његову војску. — Дивно чудо да је Аустрија онда допустила да Турчин бије бој са њезиног мора и испод њезиног града и тврђава. — Али исто Авди-паша није знаудио Луци са својим топовима и ако је свако буле теглило дванаест ока, нити се Лука бојао паше с мора; него му стиже глас да се Мехмед-паша искрао с војском под Дубровник и да иде Ђесаровом земљом преко Конавља на Суторину.

Када Лука чују да ће на њега ударити Мехмед-паша преко Конавља, веома се узбуши, јер га Турци ненадно опколише и од свијех страна па њу навалише. Уз то ево му и горе песреће, браћа га почеше издавати, Крушевичани нијесу хотјeli поћи Зуцима у помоћ. У смијем пак Зуцима, Михаило Спајић, поче му о невјерству радити.

Али Лука са свијем тијем није клонују јуначкијем духом, он се бразо сјети да има преко границе браће Срба, који ће му у неволи помоћи, те посла гласоноше по Војци Которској и позва сву браћу: ко је Србин, за крест часни, да му данас буде при неволи, иначе сјутра нема за њега живљења.

У исто доба посла Луку Петковића на сусрет Мехмед-паши, не би ли га како заварао, док се браћа код Луке окуне.

Петковић узе са собом Николу Дерића, и Шпира Лучића, оба главара из Суторине, и рече им да не казују е он није из Суторине, па пође с њима на Дебели бријег, где сусрете пашу и његову војску.

Чим Петковић видје Турке, записа вјеру да би могао говорити са Мехмед-пашом. Турци му дадоше вјеру и паша послал два официра да питају шта раја жели. Тада Петковић рече: „Ми смо главари из Суторине, покорна раја свијетлог Надише, те смо дошли молити Мехмед-пашу да не уђе с војском у Суторину, јер је сва суторинска раја пребјегла у Ђесарову границу, па кад види војску препануће се, те се не ће више на траг вратити; ми Суторињани нијесмо се никад цару одметали, па не бисмо ни овогнута да нас није Вукаловић на силу побунио, за то смо дошли молити да се војска овдје устави бар за три дана, док ми рају на траг позовемо“.

Мехмед-Паша то једва и дочека, да без крви заузме Суторину и пристаниште, где би се могла војска извозити за даље ратовање по Херцеговини. Он повјерова, те отпусти Петковића са друговима и препоручи им да умире народ и да ће он ондје остати док га они не позову.

Петковић се врати и прије него је сашао у Суторину сусрете Вукаловића су 600 Бокеза, где иде да дочека Мехмед-пашу.

Док Мехмед-паша угледа Вукаловића са дружином, видје да се преварио, препаде се те без боја побјеже пут Дубровника.

Кад онази Лука да Турци без обзира бјеже, он поврати своју војску и удари на кулу у Суторини.

Послије кратког боја Вукаловић са ово 600 Бокеза и осам Херцеговача, јер остала бијаше послао на Зупице, па јуриши освоји кулу и истјера Турке из Суторине. Лука Петковић први угради и скиде барjak турски.

У овој кули нађе Лука 24 сандука праха и 25 врећа бешкота, што он све раздијели војсци.

Касније кулу запалише а заробљене Турке пустише у Ђесарову границу.

У ово доба доба дође к Луци Михаило Зега из Баната, човјек научен и одважан, који Луци бјеше десна рука свуда гдје се пера тицало а и сабљом је знао махнути на бојишту.

Мало касније стиже из Сријема Милан Лапошевић, младић хитар и ваљан, те га Лука гледаше као свога сина, али ала коб хтједе те на брзо погину. Бијалице отишао по ноћи с једном четом да запале турске куле на дио Зубаца а бјеше кишљиво вријеме, те не могаše ватра да ухвати. Милан пође да укреше ватру, али га турска стражка спази и онали па њ. Куд ће несреба, зрио га смртно ногоди низ капу у десну мишицу те му гуштер прекиде, дружина га рањена изнесе да му Турци главу не посијеку, али мало касније од ране премину, те га браћа лијепо сахранише код цркве св. Петке на Зупцима. До Милана погинује је и Раде Деведери родом из Италије, који је био Гарibalдијанац.

Одмах послиje ове битке крену Лука са свом војском пут Зубаца, а остави стражу у Суторини, да не би од куда Турци наљегли.

Кад је Лука изашао на Зупице, ондје нађе око хиљаде момака, где га чекају да ударе на Турке, који се бјеху утaborili између Тулих и Турмената.

Најирије Лука јави сакупљеној војсци, како је отјерao Мехмед-пашу уз Конавље и освојио турску кулу у Суторини, па посоколови своје вitezove говорећи: „Ако је много Турака, Бог је јак, те ће нам помоћи, само сложно, све за крст часни и слободу златну“. За овијем разреди војску па удари на Дервиш-пашу баш око подне 24 фебруара 1861 године.

Бој је трајао све до мркле ноћи, а кад Турци видјеше који их јади нађоше, не смједоше остати да преноће на Зупцима, него ноћу побјегоше пут Требиња.

Када видје Лука да Турци бјеже, повика своје соколове, те се отишише у потјеру за Турсцима и гони их све док се не склонише под топове града Требиња. Ту се бој прекиде, Лука остави око Требиња стражу а он се врати са осталом дружином на Зупице.

У овој потјери оте Лука Турцима 300 твара тајна, уз то Дервиш-паша изгуби 626 војника, осим многијех рањијех што их војска у Требиње унесе.

Луци погибе 24 друга а 20 бјеше рањенијех.

У оно доба удари из потаје Сарош-паша у Гацко на Берушницу и на пријевари посијече девет браће Грѓуревића, који се нијесу Турцима ни одметали; те окрену преко Сјенице на Скадар. Тада Луци дође глас да ће Сарош-паша доћи преко Суторине на Дубровник, те Лука на бразу руку скуни неколико момака и послала у Суторину да дочекају пашу и освете своју браћу. Ну паша овијем путем не наљезе, него сами његови момци и коњи уз пратњу аустријских војника. Лучина их војска дочека и отме коње а аустријске војнике поврати на траг заједно са пашинијем момцима.

Када чу ово Аустрија, тешко јој жао би, па да би дала неко задовољење Стамболу, одмах нареди Ђенералу Гавру Родићу, који се онда у Дубровнику налажање, да скуни убојиту војску и удари Луци на Суторину.

Родић скуни војску и сву ратну спрему и опрему, па се крену из Дубровника преко Конавља на Суторину.

Кад је ова војска ишла у Суторину, те по што се ујерише да никада никог нема до старада и дјеце, Родић послала једно одјељење војске и пијонере на бријег више Суторине, да развали Лучине стражаре на којима се српска застава вијаше. Док су ови војници на бријег изашли, Видо Катић, који чуваше ону силну тврђаву, скиде заставу и уклони се, да га војска није ни видела.

Тако аустријска војска без ране и мртве главе освоји ову „тврђаву“, па је сву са земљом сравни, а одијесе с ње два гвоздена топа, са којима је Лука Суторину од Турака бранио.

Баш у исто доба код је Родић рушио Лучину обрану, Лука је крватни бој био са Дервиш-пашом на Зупцима. Луци Бог и срећа даде, те Дервиша побиједи и загна у Требиње и бани у онај час донаше га глас, да му је Родић стражару развалио и топове одио.

Кад разумије Лука ово, заборави на труд и умор, изабра неколико момака те похита да честита Родићу побјedu. Али

док је Лука у Суторину сашао, Родић је већ био у Дубровнику, те не би срећан да се с њиме поздрави.

Лука је због ове поврједе границе протестоваша преко конзула на гарантите силе, али врана врана очи не вади, него ко што маче, маче; а тешко вазда слабијему!

Пеколика дана послије овог боја Дервиш-паша поведе своју војску на Гацко а остави у граду Требињу само једну чету.

Кад обазна Лука да су отишли Турци из Требиња и да с њиме не мисле ратити, он послала своју војску и пред њима својега брата Јола, заједно са Луком Петковићем и Мићом Љубибрatićem, у Шуму и Попово да побуње народ.

Јоле са дружином пође све поред границе Ћесарове, те одметију Шуму и Попово.

У Завали код манастира око учиниште, од куд Турке непрестано нападаху. Овдје дође к њима и калуђер Нићифор Дучић, који је Јолу и дружини много помогао, познајући ону околину.

А кад видје Порта да силом против Луке не може успјети, она послала у љето год. 1861 Омер-пашу у Херцеговину, да покуша мирнијем путем доћи с Луком до споразумљења.

Омер-паша дође у Бар и ступи у преговор са Џном Гором, јер знајаше да ова испод руке Херцеговцима помаже. Али не могући се са Џном Гором погодити, он се обрати непосредно на херцеговачке главаре. За то крене се са „европском комисијом“ на пароброду „Синопе“ и дође под Херцег-Нови близу Суторине, те позва на састанак Луку и остale херцеговачке главаре. Али Лука, бојећи се какве пријеваре, одговори паши да он не ће доћи на пароброд, него ако има паша каквог разговора с њиме, нека изађе на сухо; ако се тако боји у Суторину доћи, он нека изађе у Херцег-Нови, те ће се ондје састанти. Ну Омер паша није хотио на ово пристати, него послала конзуле да преговоре Луку да дође на пароброд. Конзули дођони у Суторину и састанадоше се с Луком, те га почеше наговарати да пође на пароброд к Омеру.

Али Лука рече: „Та кад није било наши тешко доћи из Цариграда под Суторину, мислим да се не ће уморити ако изађе овдје на крај, а ја мору нијесам вичан, те се бојим да се не утоним“. Кад видјеше конзули да им је сав напор узалудан, они се вратише к Омеру на празно, као што су и дошли.

Када Омер видје да му с Луком нема разговора, наједи се те отиде паробродом у Клек, увјерив се да без Црне Горе није лако Херцеговину умирити.

Да би пак могао приморати ову на новољин за њега мир, он сакупи силну војску те у августу год. 1861 опколи Црну Гору, па се опет упусти у неко преговарање са овом, али му би све узалуд, јер се не могаше погодити.

У то доба дође из Цариграда Фуад-Паша, којега Турци држаху за највиштијега дипломату, те и овај стаде купати срећу не би ли како уговорио мир са Црном Гором, а лако би се послије израчунао с рајом.

Али ни њега срећа не послужи, те се на почињетку одваже Турци на даље ратовање.

Дервиш-паша, Али-паша и Мехмед-паша крену се 23 августа преко Бањана и Коријенића и дођу у Требиње, а одовлен су 7000 војника изађу на Зупце, те поналише: Орашић, Турменте, Поткрай и Буково село, посјекоше неколико старапаца и дјеце, јер људи не бежу дома, него по планини а Лука бјеше у Суторини.

Када Луку дошаоше ови гласи, ражљути се и хао му бјеше, па похита су неколико момака на Зупце. Али доклен он горје изађе, Турци умаконе у Требиње. Онда Лука писа Дервиш-паши: „Чуј, Дервишу, једна потурица, кад си се кријући као страшљивица и непоштен човјек увукao у моје Зупце, те поробио женске опрегљаче и кудјеље и посјекao, што људи и јунаци не сијеку: старе бабе и нејаку дјецу, а кад темати јунака родила, за што ме у Зупцима само један дан не причека, него онако нездрилице побјеже са мегдана, као нико на свијету. За то, ако си јунак на мегдану, изађи из града да се на бојном пољу огледамо“. — Али Дервиш-паша напао је за добро одгодити одговор и остати у граду, па мирно скрутати турску каву. —

Мало касније Лука пође у село Љсково су 200 момака да развали кулу, коју су Турци били оградили, да би лакше одржали у стези ово село.

Кад из ненада 13 октобра удари од некуда на њега Махмуд-паша су 1000 војника. Када Лука видје Турке, чисто се обрадова, те повика своје соколове: „На јуриш, браћо, да осветимо Зупце“; па потрже сабљу те уз Михољи до улетје у Турке а за њима остала дружина. За час Лука овдје Турке разби, посијече два бимбаше и уграби барјак Муфтар-бега. Осим тога многи овдје Турци заглавише, те тако Лука па бразо освети своје Зупце. Али се Турцима не да мировати, већ опет 18 октобра са јачом силом ударише на Љсково, да покажу првашњу погибију. Ту се отвори жестоки бој, нити се Срби могу примакнути, нити се Турци хоће одмакнути, изгледаше као да су се двије једијаке снаге удариле, те једна другу не може да надвлада. Док у неко доба улетје Лука, голом сабљом, гдје највишина опасност бијаше, па повика: „Ха, соколови, не дајмо се, него на јуриш, ко је јунак и Србин, нек у цара за вјеру и слободу српску“. Дружина га одмах послуша, те јурише међу Турке и брао их растјерају. Турци побјегну пут Требиња а Лука остале на мегдану спаљени побједу. У овом боју погину је осим многијех другијех Турака, и бимбаша турски Алија Кеџић, којега посијече Саво Спајић, а Турци га за неспособједива држаху.

Услијед овијех побједа Лука је био заузео сву област између аустријске границе и ријеке Требињице, те Турцима бјеше затворен пут с мора код Клека и Суторине, а са суха предње страже Лучине простираху се од ријеке Неретве и варошице Габеле, па све до Коњскога.

Лука је имао кроз цијело ово вријеме у својој војсци преко 400 Срба римокатоличке вјере, које је предводио дун Илија њихов жуник, који се је у више бојева одликовао, као прави јунак.

Овдје је Лука не мату вјештину показао, кад је знао придобити к себи и Србе римокатоличке вјере, који обично зазиру од српског имена, те се прије братиме с Турцима, него са својим братом Србином. Истинा да прости народ није овому крив, него њихови жуники, који их од браће

одвраћају и нехотице Турцима издају. Али народ треба да добро позна своје жупнике и братре, те да им слијено не вјерује, и себе мрази код остала браће, без које му не ће зора слободе синути. Жупници нак нека се угледају на јунака дуј Илију, којег није вјера ометала да заједно са осталом браћом против дандушманина војује и жртве приноси на олтар српске слободе. Нека, дао Бог, хиљадили нам се овакви узор-жупници!

Послије пораза турског на Љскову, Лука се бавио највише ако уређења војске, јер је знао да га Турци не ће за дugo на миру оставити.

Истинा да су се Турци били повукли у градове и нешто утишали, али је Лука разабрао, да њихова тишина представља скору олујину, као што је и дошла мало касније. За то се Лука из петнијех жила напрезао да, док је на вријеме, што боље уреди своју војску и провиди што је од потребе.

Ово турско мировање не потраја дugo, јер уз велике посте пред Вајкесеније год. 1862 ударише Турци са свијех страна на Црну Гору и на буњене краје.

Селим и Усени-паша ударише на Васојевиће, али срећно не прођоше, јер их дочека славни јунак војвода Милан, те разбије Турке; Селим-паша погину а Усени-паша побјеже.

У исто доба удари Дервиш и Сали-паша из Гацко са 30000 војника и седам пута идоше да пробује кроз Дугу и унесу тајин у Никшић, али им не испаде за руком, јер војвода Петар Вукотић са Херцеговцима дочекивање и узбијање Турке. Док на пошљетку Турци увидјеше, да ће прије сви изгинути, него продријети кроз Дугу, за то наше подигоше војску, те окренуше с њоме преко Бањана из Киту планину пут Никшића.

Срби се касно сјетише овој промјени, па не могоше присјети да претеку пут Турцима, али инак онай дан подијелише мегдан са Турцима близу града Никшића. Војвода Вукотић стиже из Дуге и отвори бој с Турцима, битка је цио дан трајала, док на пошљетку Дервиш-паша уђе и унесе тајин у Никшић. Сали-паша погину у боју, њега посијече Дајо Мирковић из Бањана.

По што је Дервиш-паша унio тајин у Никшић и уредио своју војску, он се крене даље и дође у Брда, где се све наше саставоше, пак са многобројном силом, под врховијем заповједништвом Омер-паше, послије кrvavijeh и жестокijeh битака, продријеше до Ријеке. —

Кроз ово вријеме Вукаловић се непрестано борио око Требиња са Мехмед пашом, који је често испадао из града и нападао Зупце.

Кад видје Кнез Никола да је сила Турска ушла у њихову границу, позва све Србе у помоћ, не би ли одбио Турке од Ријеке.

У оно доба многи околни Срби прискочише у помоћ својој браћи Црногорцима а и Вукаловић, прем да бјеше у великој опасности, и не имајући него 400 војника, инак изабрал између овијех 100 момака и пред њима Луку Петковића, те их посла браћи у помоћ.

Потоцима се кријала око Ријеке, очајнички су се Црногорци борили против несрavњено јаче турске сile, док се не додија једној и другој страни, те се на Ријеци закључи мир о Госпоđину-дневи год. 1862.

У то доба и Вукаловић склони неко примирје са Турцима, и оде у Дубровник са Петковићем и Љубибрatićem да се ногоди о условима мира са Куршид-пашом, који је нарочито на ту сврху из Цариграда био послан.

Чим се Вукаловић саставде са Куршид пашом, јави му да он мира не ће са Турцима, док се не поврати прва самоуправа свијем буњенијем крајима од ријеке Таре до мора на дно Суторине. При том да му се даде власт да он може држати по овијем крајима 500 пандура, ради бољег реда, и да Турска има плаћати свакому пандуру по дукат на мјесец и оку браћиша на дан. Уз то да се никаква турска власт нема пачати ни у какве послове у буњенијем крајима, нити има народ признавати аге ни бегове, а још мање кулучити њима. Само пак да се даје царски порез и то дукат од куће, а он са главарима да ће побирати харач и давати пани, али за неколико година да се харач не побира, док се народ не поможе, јер је истрошен, те нема од куда плаћати пореза.

Куршид-паша нема куд ни камо, него прими све усло-
ве Лучине и прогласи га за „бимбани“ од Херцеговине, али
се Лука овијем именом није дао звати.

Послије неког времена, кад се у септембру год. 1863
састаноше турске паше и везири у Мостару, позваше и Вука-
ловића да се потврди онај уговор и мир, што је у Дубро-
внику био утвачен.

Али Лука, познајући лукавство турско, није хотио
поћи, него посла своје људе, у којима највише појерења
имаше и то: својега брата Јола, Рада Бабића из Рудица,
Дреку Гргуревића из Гацка, Луку Петковића и Мића Љуби-
брatiћa, својега побочника.

При одласку Лука их сјетоваше: да добро назе, да их
Турци не би преварili, за то нека пашама не приступа један
по један, него сви заједно и то под оружјем, јер су Турци
старе варалице, те их могу лако преварити.

Ови Лучини изасланици пођоше у Мостар и урадише
као што им је Лука наредио. А док су они приступили па-
шама, устаде Ђедед-паша царски везир из Стамбола и по-
веде ријеч, не би ли како проговорио ове Лучине изасланике
и пречинио онај уговор. Али видећи да у намјери не може
усијети, махну се пријеваре и обећања, те позва све присутне
да потпишу и потврде поменути уговор. Сви дакле потпи-
сане учинили уговор и потврдише све, као што је било уре-
чено с Луком у Дубровнику. На овоме се овај стапак сврши
и Лучини се изасланици кренуше из Мостара.

Док се ови вратише на Зупце и јавише Луци како је
уговор утврђен и потписан, Лука се одмах упути по свијем
буњенијем крајима да потврди главаре и јави народу усло-
ве уговореног мира са Турцима. Кад ненадно посла неко
од некуда неког Јована су 30 момака, да дочека
и убије неуморивог борца за слободу српску, војводу Луку
Вукаловића. Али Лучини поштоватељи и пријатељи, на ври-
јеме осујетише ову злобну намјеру и спасоше га од очевидне
погибије. — 0 ташта славо! о људска пријеваро! о паклена
зависти! тако ли се награђује родољубље? тако ли се челиче
карактери? тако ли али иска, не ћу даље; „Ко што
тражи сам ће исти! Ко олују сије, буру жање! —

Са свијем тијем Лука обиђе све краје и народ га свуда
урдно и весело прими, па се врати здраво на Зупце, где
остаде за неко вријеме у миру.

Послије овијех уговора и преговора и братскијех издаја
често су турске власти позивале Луку у Мостар и Требиње,
али он није хотио никада поћи, бојећи се какове пријеваре.
Док на пошљетку Требињски кајмак-чи, Мумин ефендија, дође
главом су 500 војника код Турске тврђаве на Зупце, и позва
Луку на састанак, ради неког договора.

Вукаловић, прем да је знао кајмаканову намјеру, али
инач одважи се те узе 100 момака и пође код турске твр-
ђаве на састанак са Мумин ефендијом.

Турчин га лијепо дочека и прими, па поведе о свачем
разговор, док у неко доба окрену, те зачне Луку прегово-
рати не би ли га склонио, да се са свијем покори и призна
турску господарство над Зупцима и осталојем буњенијем
крајима. Али Лука, прем да му ефендија обећаваше богате
дарове, није хотио о томе ни да чује, говорећи да ће прије
главу изгубити, него свој народ издати.

Кад кајмакан видје да му лисичење и обећања не помажу,
поче Луци пријетити са присутијем војницима, не би ли
Луку страхом присилio на издају своје браће.

Иу Лука вичан сили да силом одговори, рече: „Бре,
ефендијо, ако имашти овдje 500 војника и ја имам 100 мо-
мака, којима није жао за свој образ ногинути, па када те
је жеља заузела, хајде одмах да се покољемо и тако већ
видим да ми нема мирна живовања у овијем крајима“. Кад
ово Лука изговори скочи се и потечне сабљу.

По што ефендија видје да се Лука разљутио, јежа га
спонаде, па стаде благо говорити: „Немој тако, Вукаловићу.
видиш да се ја шалим а нијесам рад кавзи, него миру; па
боље је да мирно живимо, него да се непрестано бијемо.“ На
ово Лука одговори: „Ја се до саде нијесам научио с Тур-
цима палити, па не ћу ни по саде, него остај с Богом.“

Кад Мумин ефендија видједа се Лука срдито удаљи и он по-
зва своје Турке, те се сњима одмах крену на траг пут Требиња.

Чим је дошао у Требиње, стаде свакојако смнити
како би дошао главе Луци. На пошљетку позва к себи Ми-

ханда Спајића, Лака Милошевића и још неке зубачке и крушевичке главаре, те их силијем новцем и обећањем подмити да издаду Луку и да га Турцима предаду.

Ови јадници полакоме се на благо и празна обећања, те се заклеше сећенији да ће Лука на силу, или на пријевару предати Турцима у руке.

Поменуте издајице пођу из Требиња, те свакојакијем обманама и варкама склонише прости народ да пођу ухватити Луку и његове другове, те да их предаду Турцима.

Зупци дакле и Крушевиће устану и оду да ухвате својега храброго војводу Луку, који је за њих вишне пута излагао свој живот највећим опасностима и који је вазда био први, где се тицало пожртвовања и самонрекорења ради опште користи,

Кад Лука дођу да су се подигли Зупчани и Крушевићани да га хватају, он се затвори у својој кули на Ублима под планином Јастребицом са својим братом Јолом, Луком Петковићем, Милошем Средановићем, Мићом Љубибрatićem и још десет момака, да се брани не од Турака, него од издајника и заваране своје браће. У исто доба спреми једног момка у Грахово војводи Анту Даковићу са поруком да га похита избавити из вјероловних руку. Анто му одмах посла 30 момака у помоћ докле он дође.

Кад издајице и вјероловници видјеше да се Лука не ће на лијепе предати, онда га почеше позивати на вјеру да изађе на станак.

Лука радо прихвати вјеру и повјери се не издајицама, него заведеном и превареном народу, те изађе пред кулу и стаде говорити: „Јадна браћо, куд сте зашли, што ме нагоните да се предајем Турцима, али не знате да, тек бих се ја предао, онет би се Турци посилли и све нас под ноге ставили, а овако вазда су им на памети оне ране, које смо им на бојном пољу задали, док смо братски и сложно живјели. Браћо, вас је неко заварао и против мене побунио, а ујерен сам да ви то не радите из злог срца, него из незнаша. Браћо, ако који од вас знаде да сам у чему крив, ево ме на ме ви судите, али ме Турцима не предајите. Друштво моја, велики је гријех пред Богом свога невиног брата

издати, нема тежег издајства од братскога, ни веће клетве од народне, ни теже муке од турске. Браћо, промислите добро куда су вас неки завели, немојте да се остало ваша браћа Срби на нас ужасом спомињу, немојте да вас ваши потомци проклињу, као што ми саде кујемо Бранковића и остале изроде и отпаднике. Браћо, онет вам говорим ако знате да сам у чему крив а ви ми предочите, али се ја док сам жив не предајем никому, нити идем Турцима у градове“.

Када народ разабра ове Лучине ријечи, чисто се згроzi на своје буниоце и за мало што их праведнијем гњевом својим не казни. Али прехитри ово Лако Милошевић и рече: „Онда нека иде у Требиње Лука Петковић а нека Вукаловић остане код своје куће“.

Лука пристане на овај предлог и рече Петковићу да пође у Требиње и види шта Турци даље траже, кад је једном мир уговорен и потврђен.

На овоме се народ разиђе а Петковић оде са подмићенијем главарима у Требиње. Чим ови ступише пред кајмакана, почеше Луку давијати и рекоше: „Кад смо овога овако лијепо довели, довешћемо и Вукаловића брзо“.

По што Петковић видје братску издају рече: „Ја сам рођен овде у Требињу, па и да ме гоните, не ћу вишне ићи у планину, јер ми је баш сијај живот омрзнуо. Само молим да ме пустите изићи у чаршију, не би ли нашао брата, да ми пође довести моју породицу из планине, јер иначе не ће доћи, ако чују да сам овде затворен“.

Турици му повјерование те га пустише, а кад је он изашао, већ бијаше к вечеру поћи наступила, те Петковић умаче из турскијех руку и дође на Убље к Вукаловићу, па му каза све што је и како је.

Кад разумије Лука ове јаде, видје да му ондје нема живљења, те стиште срце, остави своје огњиште, па се склони са вјернијем друговима на планину Јастребицу, где се састају три границе: турска, црногорска и аустријска, како је могао пријећи у свако доба из једне границе у другу, кад би га која од овијех држава тражила. Ондје они боравише са својим породицама све до пред Тројичин-дан год. 1863. А кад би у оно доба, додијала им бјеше мука и невоља е без икакве

своје крвице онако страдају, за то се договоре да куда пођу, јер онако нијесу могли даље опетати.

Кад видје Лука да нема куд ни камо, он посла пођу у Дубровник Петковића к рускому конзулу Костантину Петковићу, да му каже све њихове јаде, те замоли не би ли их Русија за вријеме примила.

Чим Петковић стиже у Дубровник, одмах оде ка конзулу и јави му Лучину жељу.

По што консул саслуша Петковића, он бројави у Русију и упита упунства како да се влада. На брзо он прими одговор: да је слободно Вукаловићу и дружини му доћи у Русију о државном трошку.

Тада консул даде писмо Петковићу на дубровачког српског поглавара Решетара, у којем пита слободан прелазак за Вукаловића и дружину, преко аустријске земље.

Кад Решетар угледа Петковића затуди се и рече: „О хайдуче, од куда ти овдје?“ па које му Лука одговори, да хайдуци живе по горама и по цећинама а не долазе кроз царске градове, и преда му консулово писмо. По што Решетар видје што му књига каже, рече: „О! зар ћете се одалити?“ Хоће, одврати Лука, нека су вам мирне границе. —

Десет дана касније добије Петковић допуштење да може Лука слободно пријећи преко аустријске земље у Русију.

Док се Петковић добави писма, он остави Дубровник и иђе к Вукаловићу у Јастребицу, те му преда поменуто допуштење.

Када Вукаловић разабра ове гласе, из срца уздахиу па рече: „Хеј, клета судбино, што сам дочекао! та не би боље било да сам пао жртва где на бојном пољу, него саде да идем тумарати по свијету, далеко од милог ми завичаја?“ — На овога дружина тјешаше говорећи: Та могао би Бог дати да се онет брзо повратимо, али саде ево видимо да нам овдје нема живљења. Ко зна, вазда тако судба хоће да те куша . . . „Прођите ме се, моја браћо, рече Лука, тешко је и претешко оставити своју домовину, па се винути у непознати свијет, горе муке од ове нема, камо среће да смо сви изгинули, па ове јаде не видјели! Вјерујте ми, браћо, баш да знадем е се нећу више повратити, ја бих овдје за вазда остао,

па ако бих и од глади скапао. Али се уздам у јакога Бога да нас не ће заборавити, него да ћемо ми онет брао послужити својој домовини. За то стиснимо саде срце, па хајдемо куд нас судба голи, да ако не будемо худе среће.“

Тако Вукаловић заједно са Петковићем, Милочем Средановићем, Мићом Љубибрatićem, братом Јолом и још су петнаест друга, по што најмјестише кућну чељад у Грахово, крене се по Тројичину-дневи год. 1863 испод Нераста из Боке лојдовим паробрodom до Тријеста, па преко Беча у Русију.

Кад Вукаловић стиже у Русију, настани се у Брђанској, где му руска влада одреди рубаљ и по на дана осталој дружини по рубаљ.

По што Лука пробави у Русији по године дана, видје да се не може обикнути на онај начин живљења, при том све га велима мораше жудња за својом отаџбином, за то одлучи поћи у Србију, не би ли ондје мирније провео дане, док не купише час, кад ће моћи походить своју домовину.

Тако Лука са дружином остави Русију и дође у Биоград, где му ериска влада одреди плату да може живјети. Али и овдје Лука није могао за дugo остати, него се онет врати у Русију са братом Јолом, и руска му влада даде на ново плату и нешто земље близу Брђанске. Остало пак лучина дружина, ко није био ожењен остане у Биограду и ступи у војничку службу, а који су били ожењени врате се својој домовини и настане се на Грахову, где је живјела и Вукаловића породица све до маја мјесеца 1873.

Ове пак године спреми Лука из Русије својега сина Богдана, да доведе онамо његову породицу, и тако пријеће сва Лучина кућа у Русију, где се и данас находе.

Мало времена прође, послије додаска Лучине породице у Русију, када Луку ненадно затече смрт у најбоље доба човјечијег живота, те премину у селу Салтаки близу Брђанске на 6 јула мјесеца год 1873.

Лука дакле поживје у братској Русији пунијех десет година дана, све ишчекујући дан по дан кад ће вријеме доћи, да се врати својему завичају, па у тој празној нади и пође са овога свијета.

Лука је био риједак Србин, од природе даровит, разборит, одважан и јуначан. За то имала је пуно право „Застава“ сравнити Луку са Хајдук-Вељком и казати: „Лака му сродна али удаљена земља, вјечна слава и Бог дао, да скоро дође пријеме, кад ће му се српске кости у ослобођену љубљену домовину моћи пренијети.“

Лука је оставио након себе, уз неумрли спомен, два сина: Богдана и Михаила; и двије кћери: Ружу, удату у Грахово за Паја Ковачевића и Илинку код браће, мајке и стричева у Русији.

У Херцег-Новоме, априла 1874.
